

Dörte Andres/Klaus Kaindl/Ingrid Kurz (Hrsg.)

Dolmetscherinnen und Dolmetscher im Netz der Macht Autobiographisch konstruierte Lebenswege in autoritären Regimen

(Berlin: Frank & Timme, 2017. 280 pp.

ISBN: 978-3-7329-0336-8)

Seidl-Pécs Olivía

E-mail: olivia@inyk.bme.hu

A tolmácsok munkájuk jellegéből adódóan általában az események háttérében húzódnak meg, a történelmi pillanatok név és arc nélküli szereplői. Míg tevékenységük elengedhetetlen a közszereplők gördülékeny kommunikációjához, addig véleményük, esetleges állásfoglalásuk érdektelen, sőt nemkívánatos megbízóik számára. A jelen tanulmánykötet éppen ezen ellentmondás feloldásával enged bepillantást a történelmi szempontból meghatározó korok és szereplők mellett tevékenykedő tolmácsok munkájába, életébe.

A kötet szerkesztőinek elsődleges célkitűzése az volt, hogy ráirányítsák a figyelmet a tolmácsolás történetével kapcsolatos önéletrajzi írások irodalomtörténeti, történelmi és tolmácsolástörténeti jelentőségére. Dörte Andres, a Johannes Gutenberg Egyetem (Mainz) professzora maga is tolmácsnak tanult és tolmácsként kezdte meg szakmai életútját a német közigazgatásban (1976–1984), majd egyetemi oktatóként a válságövezetekben és a nemzetközi bíróságokon végzett tolmácsolási tevékenységgel, valamint a tolmácsolás történetével (különös tekintettel a náci Németországban) foglalkozik. Klaus Kaindl, a Bécsi Egyetem Fordítástudományi Központjának oktatója érdeklődésének középpontjában elsősorban fordítástudományi kutatási témák állnak, így a képregények, operaszövegek és irodalmi szövegek fordítása. A szerkesztőhármas harmadik tagja, Ingrid Kurz, szintén a Bécsi Egyetem Fordítástudományi Központján oktató, napjainkban is ismert televíziós- és konferenciatolmács, az AIIC nemzetközi tolmácsszervezet kutatási bizottságának tagja.

A szerkesztők, akik maguk is a kötet egy-egy tanulmányának szerzői, közös bevezetőjükben rávilágítanak arra, hogy a több mint 100 olyan mű, amelyben a tolmácsok saját tevékenységüket retrospektív módon ábrázolják, érdemes terület a kutatásra. A tolmácsok visszaemlékezései és önéletrajzi munkái teret engednek a saját Ego, a saját vélemény és helyzetértékelés nyilvánosság elé tárásának. E szubjektív hangvételű írások keretein belül a tolmácsoknak lehetősége nyílik arra, hogy saját érzelmeiket kifejezzék és visszatekintve értékeljék az eseményeket, amelyeknek részesei voltak, illetve a személyeket, akiknek nem feltétlenül önszántukból álltak a szolgálatában. Az önéletrajzi írások jellegéből fa-

kadóan a visszaemlékező tolmácsok természetesen önkényesen választják meg a bemutatni kívánt eseményeket és személyeket. Gondolataikat általában egyfajta tanúságtétel igényével tárják a nagyközönség elé. Ugyanakkor a tolmácsszerephez fűződő titoktartás kereteinek átlépése miatt felvetődik számos morális kérdés is, ami alól a szerkesztők nagyvonalúan felmentést adnak a történelemírás hitelességét szem előtt tartó alapvető emberi kötelességünkre hivatkozva.

A kötetben publikált tizenhárom (10 német, 3 angol nyelvű) tanulmány középpontjában az önkényuralmi rendszerek és háborúk idején szolgálatot teljesítő tolmácsok önéletrajzi írásai állnak. A kötet szerzői a visszaemlékezések elemzése során arra keresték a választ, hogy (1) a bemutatott tolmácsok milyen mértékben azonosultak az őket alkalmazó rendszerrel, (2) volt-e lehetőségük az ellenállásra, (3) tudtak-e semlegesek maradni egy-egy kiélezett helyzetben, illetve (4) milyen mértékig szolgálták hűségesen megbízóikat. Az önéletrajzi írások tudományos igényű feldolgozása során sor került az adott korszak történelmi eseményeinek és szociokulturális közegének bemutatására a tolmácsok egyéni szakmai fejlődésének ábrázolása mellett. A tizenhárom tanulmány tizenhárom tolmács életútját tárja fel, akik általában jó nyelvtudásuknak köszönhetően valamilyen hirtelen keletkezett kommunikációs úr betöltése kapcsán kerültek tolmácsként az adott önkényuralmi rendszer szolgálatába.

Négy tanulmány foglalkozik női tolmácsok életútjával, köztük a kötet első tanulmánya is Vera Ahamer (Bécsi Egyetem) tollából. Az 1920-as évek második felétől a sztálini diktatúra idején Moszkvában tolmácsként működő Tamara Solonevič 1937-ben németül publikált visszaemlékezését (*Hinter den Kulissen der Sowjetpropaganda. Erlebnisse einer Sowjetdolmetscherin*) a szerző ugyan történelmileg nem tartja túl hitelesnek, viszont a tolmácsolás története szempontjából mégis figyelemre érdemesnek ítéli. Solonevič első véletlenszerű megbízatása során egy angol bányászdelegációt kísért a Szovjetunióban az eredetileg tíz naposra tervezett, ám negyven naposként végződő körútján. Solonevič az utazás során találkozott először a tolmácsolással, felkészületlenül érte a szakma számos nehézsége, így az út alatt sajátította el a jegyzeteléstechnika alapjait, ott szembesült először a különböző dialektusok és szociokulturális nyelvi rétegek közötti közvetítés kihívásaival.

Hiltgunt Zassenhausnak a fasiszta Németországban a norvég és dán foglyok mellett megélt börtöntolmács emlékeit dolgozta föl Klaus Kaindl. Zassenhaus két önéletrajzi könyve (*Halt Wacht im Dunkel., Ein Baum blüht im November. Bericht aus den Jahren des Zweiten Weltkrieges.*) enged bepillantást a fasiszta Németország börtönéletének hétköznapijaiba. A polgári liberális családban nevelkedett Zassenhaus legfőbb öröksége a saját vélemény kialakításának és az önálló döntések meghozatalának képessége, amit ügyesen ötvöztött a jó cél érdekében végbevitt cselekedetekbe vetett hittel. Feladatai közé tartozott a norvég és dán rabok által írt levelek cenzúrázása (meghatározott esetekben e levelek megsemmisítése), illetve a raboknak a börtönbe látogató pappal folytatott beszélgetéseinek felügyelete. Zassenhaus amellett, hogy saját hatáskörben felülbírált ezeket a parancsokat, a rabok segítségére sietett vitaminok, élelmiszer és gyógyszerek becsempészésével, illetve a megsemmisítendő levelek börtönből való kicsempészésével és feladásával. Azzal, hogy a szükséges interakciók al-

kalmával saját nevükön szólította a rabokat, visszaadta számukra a korábban elvesztett emberi méltóságukat.

Eleonore Helbach szintén a hitleri rezsim alatt teljesített tolmácsolási feladatokat. Az ő életútját Dörte Andres mutatja be a *Meine Dolmetschtätigkeit in der Zeit vom 5. Mai 1942 bis zum Kriegsende 1945* című visszatekintés alapján. Az eredetileg oroszországi német családból származó Helbach a náci kényszer-munkatáborokban raboskodó orosz foglyoknak tolmácsolt. Bár az ezredforduló óta a nemzetiszocialista Németországra jellemző tolmácsolástörténetnek a kutatók egyre nagyobb figyelmet szentelnek (erre utal a kötetben publikált 7 ilyen témájú tanulmány is), ugyanakkor kevés tanulmány foglalkozott eddig a kényszer-munkatáborokban végzett tolmácsolással. Helbach, aki visszaemlékezésében saját halálfélelmének is hangot adott, megpróbált okosan, a Harmadik Birodalom érdekeit szolgáló látszat fenntartásával a rászorulókon segíteni. A tolmácsolási feladatok tekintetében igen sokoldalú munkakört kellett betöltenie, mivel szolgálataira különböző események alkalmával (pl. orvosi vizsgálat, tetűirtás, új munkaszolgálatos szállítmány érkezése, gyárlátogatás), különböző helyszíneken (pl. vasúti szerelvény javítóüzem, vízművek, egészségügyi hivatal, munkaügyi hivatal, kórházak, cípőgyár, táskagyár, húsüzem) és a legkülönbözőbb személyek közötti (pl. a kényszer-munkatáborok lakói és vezetői, német családok és a náluk szolgálatot teljesítő foglyok) kommunikáció alkalmával tartottak igényt.

A kötet negyedik női tolmácsolakja Elena Rževskaja, akit Margarita Singer mutatott be. Rževskaja a kötet egyetlen olyan szereplője, aki valóban tolmácsnak készült, még ha képzése igen rövid ideig tartott is, mivel csak két és fél hónapig tanulhatott az orosz fronton való bevetése előtt. Rževskaja önéletrajzi könyve, a *Berlin - Mai 1945. Aufzeichnungen eines Militärdolmetschers* bepillantást enged a második világháború idején zajló orosz tolmácsképzésbe. Az 1940-ben a Moszkvai Állami Egyetem Idegen Nyelvi Pedagógiai Intézetén létrehozott katonai karon indult meg az eredetileg négy és hat hónaposra tervezett tolmácsképzés. A gyorsstalpaló tanfolyamon a diákok a fonetikai, nyelvtani és lexikai ismeretek elsajátítása mellett rádió-, film- és hangfelvételek segítségével fejleszthették hallott szövegértési kompetenciájukat. Az oktatott tárgyak között szerepeltek a katonai terminológia, a hadügyi és katonai ismeretek alapjai, illetve a fegyverhasználat elmélete és gyakorlata. A képzés során végzett szakmai gyakorlat alatt a diákok elfogott (általában gót betűs) német katonaleveleket, fegyverhasználati leírásokat, katonai szolgálati könyveket fordítottak. Csoportos és páros szimulációs gyakorlatokkal készítették fel a növényeket a hadszíntéren való bevetésre, így például az elfogott ellenséges katona kihallgatására és vallatására.

Szintén a nemzetiszocializmus előretörése idején tevékenykedett tolmácsként Eugen Dollmann is, akinek tevékenységét számos megjelent retrospektív írása (*Roma nazista, L'eroe della paura, Dolmetscher der Diktatoren, Un libero schiavo*) nyomán Ursula Gross-Dinter (SDI München) elemezte. A német nemzeti családból származó és úri körökben nevelkedett Dollmann egy történész kutatói ösztöndíjjal került 1927-ben Rómába, ahonnan 1934 és 1937 között a *Münchner Neueste Nachrichten* számára önkéntesként tudósított. Tolmácsként

először 1937-ben szolgált Renato Ricci németországi körútja során, majd Rómába visszatérve rendszeresen rábízták Mussolini és Hitler találkozásainak tolmácsolását. Dollmann magas rangú SS tisztként tudott a háborús bűnökről. Befolyását gyakran felhasználta az olasz műemlékek, illetve a rendszer ellenzőinek (pl. partizánok) védelmére. Személye a tolmács negatív tulajdonságainak megtestesítője, aki saját életcéljainak megvalósítása érdekében nem riadt vissza a közvetítendő tartalom átalakításától, vagy akár kihagyásától.

A kötetből megismerhetjük Erich Sommer életútját is, aki ugyancsak a Harmadik Birodalom idejében volt külügyi tolmács. Az Oroszországból származó Sommer feljegyzéseit (*Das Memorandum. Wie der Sowjetunion der Krieg erklärt wurde, Geboren in Moskau: Erinnerungen eines baltendeutschen Diplomaten 1912- 1955*) Pekka Kujamäki, a grazi Karl Franzens Egyetem professzora dolgozta fel. Sommer orosz tolmácsként tevékenykedett 1939 és 1945 között a német külügyminisztériumban, így jelen volt 1941. június 22-én hajnalban azon a találkozón, amikor a német vezetés átadta az orosz nagykövetnek Németország hadüzenetét a Szovjetuniónak. Sommer visszaemlékezéseiből arról is értesülhetünk, hogy felettesétől, Paul Schmidttől sajátította el a jegyzeteléstechnikát. Schmidt sajátos grafikai rendszert alkalmazott a beszéd lejegyzéséhez, ami számára lehetővé tette a hallottak pontos visszaadását.

A Hitler tolmácsaként ismert Paul Schmidt tevékenységét Hildegard Vermeiren, a Ghenti Egyetem professzora tárta fel a *Statist auf diplomatischer Bühne* (1949) és a *Der Statist auf der Galerie 1945–1950* című művek segítségével. Schmidt esetében a tanulmány igen behatóan foglalkozik azzal az etikai kérdéssel, ami a tolmácsok titoktartási kötelessége és a történelemírás számára szükséges tisztánlátás határvonalait érinti. A tanulmány másik fő érdeklődési pontja Schmidt bűnrészségének kérdése, amit a korabeli törvénykezés is nehezen döntött el. Schmidt eredetileg rajta volt a háborús bűnösök tartalmazó elfogatási listán: a Harmadik Birodalom életében játszott szerepének tisztázása 1949-ig elhúzódott. Ekkor az emberiség elleni cselekedetekben való bűnrészség hiányában véglegesen felmentették.

Szintén Hitler beszédeinek tolmácsolásával vált nemzetközileg ismertté Hans Jakob, akinek visszaemlékezéseit Michaela Montag mutatja be a *Kind meiner Zeit. Lebenserinnerungen* önéletrajzi mű alapján. A zsidó származású Hans Jakob 1927 és 1933 között Bécsben külügyi tolmácsként dolgozott, ahonnan Párizsba emigrált. A fordító, tolmács, író és újságíró Párizsban a *Pariser Tageblatt*, majd annak utódja a *Pariser Tageszeitung* újságok, illetve a *Straßburger Sender* német nyelvű rádióadó-állomás munkatársa volt. A francia politikai vezetés megkeresését követően szimultán tolmácsolta a *Straßburger Sender* rádióadó-állomás által közvetített Hitler és Mussolini beszédeket. A szinkrontolmácsolás szempontjából történelmi jelentőségű események leírásából megtudhatjuk, hogy Hans Jakob egy kabinban ülve fülhallgatón keresztül hallgatta a rádión közvetített beszédeket, amelyeket direkt adásban mikrofonba tolmácsolt. A tolmácsolt beszédeket a francia miniszterelnökség, a francia külügy-, belügy-, hadügy- és tengerészeti minisztérium munkatársai egyenes adásban hallgatták. A felmerült minőségi és hitelességi vádak elleni védekezésül Hitler egyik beszédének eredeti hangzó anyagát a minisztérium munkatársai lemezre

vették, a tolmácsolt anyagot pedig gyorsírással rögzítették. A két anyag egybevetésével és kiértékelésével a francia vezetés meg tudott győződni Hans Jakob tolmácseljesítményének megbízhatóságáról és magas színvonaláról. Jakob 1953-ban megalapította a máig is fontos szakmai szerepet játszó AIIC nemzetközi tolmácsszervezetet.

Richard W. Sonnenfeldt (*Mehr als ein Leben: Vom jüdischen Flüchtlingsjungen zum Chefdolmetscher der Anklage bei den Nürnberger Prozessen, Witness to Nuremberg: The Many Lives of the Man who Translated at the Nazi War Trials*) és Siegfried Ramler (*Nuremberg and Beyond: The Memoirs of Siegfried Ramler from 20th Century Europe to Hawaii, Die Nürnberger Prozesse: Erinnerungen des Simultandolmetschers Siegfried Ramler*) visszaemlékezései alapján készült tanulmány a két szerzőnek a második világháború lezárását követő nürnbergi perben végzett tolmácsfeladatait elemzi. A majdnem egy évig tartó per (1945. november 20. – 1946. október 1.) négy nyelven (angol, francia, német, orosz) folyt, amit szimultán tolmácsolással oldottak meg. Az akkori tolmácsok toborzásával, felkészítésével, munkakörülményeivel és nehézségeivel foglalkozó retrospektív kutatások sorába illeszkedik Ingrid Kurz tanulmánya, amely a tolmácsok tevékenységét az etikai normák érvényre juttatása szempontjából elemzi.

A kötetben négy tanulmány foglalkozik a hidegháborús idősakkal. María Manuela Fernández Sánchez esszéje a kínai–koreai–amerikai fegyverszüneti megállapodás világába kalauzolja az olvasót. Robert B. Ekvall *Faithful Echo* (1960) címmel megjelentetett visszaemlékezései bepillantást engednek a korszakra jellemző katonai és diplomáciai tolmácsolás soknyelvű világába, ahol a tolmács alapvető feladatai közé tartozott a kommunikációs félreértésekből vagy interkulturális különbségekből adódó konfliktusok kiküszöbölése és tompítása. Ekvall tizenhét rövid, tematikus fejezetből álló könyvét, amely megismerteti az olvasót a diplomáciai tolmácsválasztás nehézségeivel, Sánchez mindenkinek ajánlja, aki a nemzetközi kommunikációban érdekelt. Az Ekvall által bemutatott, sokszor riasztó munkakörülmények (pl. napi nyolc óránál is hosszabb folyamatos tolmácsolás) mellett képet kaphatunk az eltérő kultúrák között létrejövő megállapodások szövegezési nehézségeiről. A tanulmányban olvashatunk arról a más szerzőknél is visszaköszönő kérdéstről, hogy a tolmácsnak – és ez különösen a kiélezett helyzetekben válhat nehezen feloldhatóvá – kivel kell azonosulnia, az aktuális beszélővel vagy a mindenkori megbízójával.

Ulrich Kautz és Jesús Baigorri Jalón tanulmányai a Mao Ce-tung mellett tolmácsként tevékenykedő Zhou Chun (*Ach, was für ein Leben!: Schicksal eines chinesischen Intellektuellen*) és Ji Chaozhu (*The Man on Mao's Right: From Harvard Yard to Tiananmen Square, My Life Inside China's Foreign Ministry*) önéletrajzi írásait dolgozzák fel. Mao Kínájában csak olyan emberek kerülhettek tolmács munkakörbe, akik tagjai voltak a rendszernek, amelynek szolgáltak és annak ideológiájával is azonosulni tudtak. A tolmácsok a nyelvi közvetítői feladatok ellátása mellett idejük nagy részét a különböző nemzetközi dokumentumok szövegezésével töltötték, ami számukra gyakran az éjszakákat és a hétvégéket is kitöltő feladatot jelentett.

Mira Kadric (Bécsi Egyetem) Ivan Ivanji német–szerbhorvát tolmács könyvét (*Titos Dolmetscher*) dolgozata fel. Ivan Ivanji, aki Tito mellett tolmácsolt,

sokat foglalkozott a tolmácsokkal szemben támasztott követelményekkel, úgymint például az általános megjelenéssel vagy az elvárt pontossággal, illetve az eredetivel azonos tartalmú közlés megalkotásával. Ez utóbbi Ivanji felfogása szerint azt is magában foglalja, hogy a tolmács az egyértelmű hibákat kérdés nélkül javítja, és a konfliktushoz vezető kommunikáció élet tompítja. Ivanji kitért a beszédek hosszára, a jegyzetek szerepére és a nyelvi irány kérdésére is. Annak ellenére, hogy megbízójának és sokszor Tito tárgyalópartnereinek is a bizalmát élvezte, a kivételezett sztártolmács tisztában volt mégis azzal a ténnyel, hogy saját szerepe a protokoll szempontjából érdektelen. Feljegyzéseiben ennek megfelelően meg is fogalmazta, hogy a tolmácsnak nem feladata, hogy mások dolgaiba ártsa magát és azokon gondolkozzon.

A kötetbe rendezett tanulmányok egyenként is érdekes elemzések, ám így összegyűjtve számos olyan kérdésre világítanak rá történelmi keretbe ágyazva, amely a tolmács szakma fejlődését meghatározta. A cikkek többsége olvasmányos, magával ragadja a befogadót, míg néhány írás esetében a tanulmány nyelvétől eltérő idézetek (amelyeket a szerzők nem fordítottak le) teszik kissé nehézkessé a gondolatmenetek követését. A kötet felépítése sem teljesen világos, nem egyértelmű a szerkesztői szándék, ami mentén a tanulmányokat sorba rendezték. Ezt a bizonytalanságot támasztja az a tény is alá, hogy a szerkesztői bevezetőben a tanulmányok még más sorrendben szerepelnek. Némi szerkesztői sietségre utal az egyik tanulmányban többszörösen előforduló helyesírási hiba, egy másikban a tördelés elcsúszása, míg máshol a hiányos irodalmi hivatkozás is. Mindezen apró tévedések ellenére a kötet igen hasznos olvasmány a fordítás és tolmácsolás történetével foglalkozó szakemberek számára.